

φοράς των -ισμών στο ελληνικό «θέατρο των ιδεών» και κορυφαίος εκφραστής του αισθητισμού στην Ελλάδα. Τα πεζογραφικά έργα του έχουν ξαναεκδοθεί με την ιδιότητα του αυτή· ίσως πρέπει να επανεκδοθούν και τα δραματικά του.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ ΤΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ «ΔΕΣΜΟΙ» (ed.)

ΕΛΕΝΑ ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ (επιμ.)

Η Μετάφραση του Αρχαίου Ελληνικού Δράματος σε Όλες τις Γλώσσες του Κόσμου
Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 5-8 Οκτωβρίου 1995, σελ. 372. ISBN 960-86236-0-X

Πρόκειται για μεγάλο συνέδριο που κράτησε τέσσερεις ημέρες και είχε 11 συνολικά συνεδριάσεις με 45 ανακοινώσεις σε τέσσερεις γλώσσες. Έργο δύσκολο η έκδοση των πρακτικών. Τώρα κυκλοφόρησε. Η εναρκτήρια συνεδρίαση έγινε ήδη στις 4 Οκτωβρίου: με χαιρετισμούς (πρόεδρος Δημοκρατίας, υπουργός Πολιτισμού, Δήμαρχος Αθηναίων, από την προεδρία της οργανωτικής επιτροπής η κ. Ασπασία Παπαθανασίου) και την εναρκτήρια ομιλία του Κώστα Γεωργουσόπουλου, «Εισαγωγικά σε μιαν Εποποιία». Μετάφραση δεν είναι μόνο μετάφραση, μεταγλώττιση από μια γλώσσα στην άλλη. Είναι, στην περίπτωση του δράματος, και σκηνοθεσία, παράσταση, ξανααγάψιμο, ταίριασμα στο ξένο κοινό, ερμηνεία, φαντασία, παρερμηνεία, προδοσία, ευεργεσία, ήττα, σχεδόν ποτέ νίκη, αν και μερικές μεταφράσεις έγιναν πιο διάσημες από τα πρωτότυπά τους. Στην περίπτωση του αρχαίου δράματος όμως πάντα ήττα. Ή κάτι άλλο - όπως στην περίπτωση του Hölderlin. Το μεταφραστικό πάντως πρόβλημα είναι ίσως το πιο κεντρικό στο πλέγμα των προβληματισμών γύρω από την αναβίωση του αρχαίου θεάτρου. Το πιο καίριο, και το πιο βασανιστικό. Γιατί, όπως ο αρχαίος ποιητικός λόγος ενέχει τα πάντα της παράστασης, έτσι θα έπρεπε να συμβαίνει και με τη μετάφραση. Η ιστορία των μεταφράσεων του αρχαίου δράματος είναι μια ιστορία ναυαγών· έχει σημασία όμως πώς ναυαγί κανείς: με αξιοπρέπεια, με την ψευδαίσθηση του πλησιάσματος στον προορισμό, με υπερηφάνεια, με καρτερία, με συμβιβασμό στο αναπόφευκτο, με αδιαφορία, με απελπισία, με αντεπίθεση, με την αντιστροφή του άδοξου ναυαγού σε ένδοξο κατακτητή. Πολλές είναι οι περιπέτειες της μετάφρασης του αρχαίου δράματος· βέβαια δεν βρίσκεται στην πρώτη γραμμή στη συχνότητα μεταφρασμένων θεατρικών έργων (προηγείται πάντα ο Σαίξπηρ). Αλλά για την Ελλάδα έχει ιδιαίτερη σημασία. Ακόμα και πληροφοριακή. Γι' αυτό έγινε το συνέδριο. Και καλώς έγινε. Μόνο η παράθεση των τίτλων είναι ήδη διδακτική.

Η πρώτη συνεδρίαση ήταν αφιερωμένη στις νεοελληνικές μεταφράσεις: ο Γιώργος Αγγελινάρας, «Νεοελληνικές μεταφράσεις του αρχαίου ελληνικού δράματος: διαπιστώσεις και προβλήματα» (σ. 29 εξ.), δίνει μιαν εποπτεία των σχετικών προσπαθειών από την εποχή του Ουμανισμού: κανείς δεν είναι αμωδιότερος, γιατί ο Αγγελινάρας είναι ένας από τους δύο συντάκτες της πολύτιμης *Βιβλιογραφίας των εμμέτρων νεοελληνικών μεταφράσεων της αρχαίας ελληνικής ποιήσεως*,

Αθήνα 1979, όπου το θέατρο έχει πρωταρχική θέση· τη συνέχεια κάνει ο Πλάτων Μαυρομούστακος, «Παριστάνοντας το αρχαίο ελληνικό δράμα: συγκυρίες και συνθήκες της ελληνικής σκηνης» (σσ. 36 εξ.), ξεκινώντας από το 1571 και φτάνοντας ως τα Επιδάυρεια· τη συνεδρία κλείνει η Χριστίνα Συμβουλίδου, «Μετάφραση και θεατρική κριτική (1899-1990): μια διαχρονική προσέγγιση με αφορμή τις νεοελληνικές παραστάσεις των έργων του Αισχύλου» (σσ. 47 εξ.), πρωτότυπη και πλούσια τεκμηριωμένη εργασία, που βασίζεται σ' ένα ερευνητικό πρόγραμμα των «Δεσμών» για την απογραφή άρθρων και σχολίων στον περιοδικό Τύπο, που αφορούν το αρχαίο δράμα.

Κάθε ανακοίνωση συνοδεύεται και από μια περίληψη στα ελληνικά καθώς και τα αγγλικά, έτσι ο τόμος μπορεί να χρησιμοποιηθεί χωρίς περιορισμούς και δυσκολίες και ως ένα είδος λεξικού ή εγχειριδίου εντός και εκτός Ελλάδας. Η δεύτερη συνεδρία έχει μεικτό θεματικό χαρακτήρα και περιλαμβάνει επτά ανακοινώσεις: ο Γιώργης Γιατρομανωλάκης, «Αγγελιοφόροι Μεταφραστές» δεν έστειλε την ανακοίνωσή του· Dirk Pauw, «A Brief Look at Translations of Ancient Greek Dramas into Afrikans» (σσ. 67 εξ.): αφορά τη Νότια Αφρική και διαθέτει και βιβλιογραφία των μεταφράσεων· Maria de Fatima Silva, «Traduction de théâtre grec ancien dans le Portugal d' aujourd' hui» (σσ. 72 εξ.): οι μεταφράσεις αρχίζουν μόλις τη μεταπολεμική εποχή· György Karsai, «The translation of Greek drama in Hungary» (σσ. 77 εξ.): ξεκινά μετά το 1825, την ίδρυση της Ουγγρικής Ακαδημίας Επιστημών, ενώ η πρώτη μετάφραση/διασκευή είναι της *Ηλέκτρας* του Peter Bornemissza (ca. 1560)· Carel G. Trichardt, «Echoes of Greek Drama in South Africa. A short survey of the influence of Greek drama on training and the professional stage in South Africa» (σσ. 79 εξ.): δίνεται μια περιγραφή των προγραμμάτων των drama departments στα νοτιοαφρικανικά πανεπιστήμια· Rismag Gordeziani, «Die Probleme der Übertragung des altgriechischen Dramas in die georgische Sprache» (σσ. 84 εξ.): οι μεταφράσεις στη γεωργιανή γλώσσα (από τις αρχές του αιώνα)· Β. Πούνχερ, «Προτάσεις και προβλήματα μιας θεωρίας για την θεατρική μετάφραση του αρχαίου ελληνικού δράματος» (σσ. 89 εξ.): αυτοσχεδιάζοντας σύντομα πάνω στο μελέτημα «Για μια θεωρία της θεατρικής μετάφρασης. Σύγχρονες σκέψεις και τοποθετήσεις και η εφαρμογή τους στις μεταφράσεις του αρχαίου δράματος, ιδίως στα νεοελληνικά», *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών* Λ' (1992-94), σσ. 107-149 και στον τόμο *Δραματολογικές αναζητήσεις*, Αθήνα 1995, σσ. 15-80, που γράφτηκε ειδικά για το συνέδριο αυτό, πήρε όμως μεγάλες διαστάσεις.

Η τρίτη συνεδρία είχε τέσσερεις ανακοινώσεις, αλλά ο Tony Harrison, που μίλησε ελεύθερα, και ο John Y.H. Hu δεν έστειλαν τις ανακοινώσεις τους. Η Ewa Stehlikova, «The translator of Greek tragedy and theater» (σσ. 97 εξ.) μίλησε για τις μεταφράσεις στην Τσεχοσλοβακία (από τα μέσα του περασμένου αιώνα) δίνοντας κι έναν πολύτιμο βιβλιογραφικό κατάλογο των μεταφράσεων κατά ποιητές (14 του Αισχύλου, 33 του Σοφοκλή, 44 του Ευριπίδη, 24 του Αριστοφάνη και 6 του Μένανδρου)· ο David Hunsaker, «Yup' Ik *Antigone*» (σσ. 106 εξ.) αναλύει την περίφημη παράσταση της *Αντιγόνης* των Εσκιμών, που είδαμε και στους Δελφούς και στην Αθήνα. Η τέταρτη συνεδρία συμπεριλαμβάνει επτά ανακοινώσεις: στα ελληνικά ο Alfonso Martinez Diez, «Οι μεταφράσεις των ελληνικών τραγωδιών στα ισπανικά» (σσ. 115 εξ.), όπου από το Χρυσόν Αιώνα έως σήμερα κυριαρχεί δίπλα στην *Ορέ-*

στεια και τον *Οιδίποδα* ο Ευριπίδης: 16 *Μήδειες*, 13 *Βάκχες*, 11 *Αλκηστές*, 10 *Ιππόλυτοι*, 10 *Ιφιγένειες εν Αυλίδι*: ο Simon Kirkassarian επίσης στα ελληνικά: «Οι αρμενικές μεταφράσεις του αρχαίου ελληνικού δράματος» (σσ. 122 εξ.)· Kajetan Gantar, «Übersetzung der tragischen Chorgesänge ins Slowenische» (σσ. 127 εξ.) για τη Σλοβενία και ιδίως για το πρόβλημα της μετάφρασης των χορικών: Νίκος Χουρμουζιάδης, «Απορρήματα και Απορρήσεις» (σσ. 133 εξ.), υπενθυμίζοντας την «ετερότητα» των αρχαίων και προχωρώντας σε μια κριτική αποτίμηση των μεταφραστικών στρατηγικών στα νεοελληνικά: ο Gjon Shllaku, «Η περιπέτεια της μετάφρασης του αρχαίου δράματος στην Αλβανία» (σσ. 138 εξ.) μιλάει για τις μοναδικές μεταφράσεις που υπάρχουν στη γλώσσα αυτή και είναι δικές του: στη μακρινή Φινλανδία μας πηγαίνει η επόμενη ανακοίνωση, του Kirsti Simonsuuri, «The Sphinx behind the gates: translator in the theatre. The translator of ancient Greek drama in Finland with special reference to the production of the *Oresteia* in 1991» (σσ. 142 εξ. με κατάλογο των μεταφράσεων στα φινλανδικά από τα τέλη του περασμένου αιώνα: Αισχύλος 9, Σοφοκλής 17, Ευριπίδης 12)· ο Zlatko Seselj μας γυρίζει πάλι στα Βαλκάνια, συγκεκριμένα στην Κροατία: «Le drame grec ancien en Croatie» (σσ. 149 εξ., *Εκάβη* του Ευριπίδη και *Ηλέκτρα* του Σοφοκλή από τον 16^ο αιώνα).

Η πέμπτη συνεδρία παρουσίασε τρεις ομιλίες: του Aram Topchian, «The Influence of the Ancient Greek Drama over the Armenian Culture. Information about the Armenian translations and some language problems» (σσ. 157 εξ. με λίστα των 14 μεταφράσεων)· του Abram Feldhuns, «Zum Metrischen in den Übersetzungen altgriechischer Dramen ins Lettische» (σσ. 165 εξ.) για τη Λετονία και τα μετρικά προβλήματα· του Nopamat Veohong, «The translation of *Oidipous Tyrannos* into the Thai language» (σσ. 170 εξ.). Η έκτη συνεδρίαση ήταν πιο πλούσια: Dorothea Tabakova, «Onze traductions d' *Œdipe Roi* en langue bulgare: l'évolution d'une tradition» (σσ. 177 εξ.), μια συγκριτική μελέτη έξι μεταφράσεων στο χρονικό διάστημα 1925-1946 (με κατάλογο όλων των βουλγαρικών μεταφράσεων από τις αρχές του αιώνα: Αισχύλος 15, Σοφοκλής 19, Ευριπίδης 22, Αριστοφάνης 11)· ο H. L. van Dolen δίνει την κατάσταση των μεταφράσεων του Αριστοφάνη στην Ολλανδία: «Paratragodia. Die tragischen Parodien in den Komödien des Aristophanes» (σσ. 185 εξ.), η Marianne McDonald, «Recent Irish translations of Greek tragedy: Derek Mahon's *Bacchai*» (σσ. 191 εξ.) αναλύει παραδειγματικά μια ιρλανδική μετάφραση, για το FYROM μιλάει η Ljubinska Basotova, «Translations of the ancient Greek drama as cultural dignity of each country» (σσ. 201 εξ.). Ο Γιώργος Γιάνναρης, τέλος, «Δύο ανανεωτικές προτάσεις για τις *Βάκχες* του Ευριπίδη» (σσ. 207 εξ.) προχωρεί σε νέα ερμηνευτική πρόταση για παράσταση από παιδιά.

Η έβδομη συνεδρίαση έχει μόνο δύο ανακοινώσεις, γιατί η Camilla Saraceni δεν έστειλε *έγκαιρα* την ανακοίνωση της: Egil Kraggerud, «An Historical Account and some modern problems in Norway» (σσ. 217 εξ.), για τις μεταφράσεις στη χώρα του Ίφεν, που δεν ξεκινούν νωρίτερα από τα μέσα του περασμένου αιώνα (υπάρχει και κατάλογος: Αισχύλος 6, Σοφοκλής 9, Ευριπίδης 5, Αριστοφάνης 3, Μένανδρος 2) και C. W. Marshall, «Beyond Canadian translations of Greek drama» (σσ. 226 εξ.). Η όγδοη συνεδρίαση έχει πέντε ανακοινώσεις, γιατί ο Herbert Golder δεν έστειλε: Πάυλος Μάτεσις, «Αριστοφάνους επίσκεψις» (σσ. 233 εξ.), που εκλαμβάνει τον κομικό ποιητή ως εκλεπτυσμένο αστό κωμωδιογράφο με επεξεργασμένη ποίηση (η χυδαίολογία δεν πρέπει να ξεγελάσει το μεταφραστή) με ι-

διαίτερα ποιοτικό γκροτέσκο, που έγκειται στη θεϊκή ένωση του ανθρώπου με το ζώο και αποτελεί μια υπερβατική έξοδο από το πραγματικό κόσμο σ' ένα φανταστικό: Anton Juan, «Meaning making in the Philippines: crossing dangerous edges» (σσ. 243 εξ.)· Iszmai Michailovitch Nachov, «Aristophanes in Russian translations and performances» (σσ. 247 εξ., από το 1819)· Hamdy Ibrahim, «Egyptian translations of ancient Greek drama» (σσ. 252 εξ.)· Gerhard Emrich, «Tendenzen der Übersetzungen antiker griechischer Dramen ins Deutsche» (σσ. 256 εξ.) για μεταφραστικά προβλήματα στα γερμανικά.

Η ένατη συνεδρίαση έχει πέντε ανακοινώσεις: Audrone Kairiene, «The History of the translation of ancient Greek drama into Lithuanian» (σσ. 267 εξ. με κατάλογο), Ελλάδιος Χανδριώτης, «Η μετάφραση του αρχαίου ελληνικού δράματος: συνέπειες συντακτικών, λεκτικών προσθαιρέσεων και σοβαρότερων αποκλίσεων στην μορφή και στο περιεχόμενο» (σσ. 272 εξ.), μια ενδιαφέρουσα δειγματοληπτική φιλολογική ανάλυση σ' ένα χώρο, που απαιτεί συστηματική και συγκριτική ανάλυση: Filippo Amoroso, «Traductions italiennes pour les spectacles de INCA» (σσ. 284 εξ.) για το ρεπερτόριο αρχαίου δράματος στις Συρακούσες, Dusan Rnjak, «Small review of the history of the translation of the ancient Greek drama into the Serbian language» (σσ. 293 εξ., πρώτη μετάφραση 1873), Jerzy Lanowski, «Traduction de drames antiques: expériences d' un traducteur» (σσ. 295 εξ.) για τα πολωνικά (με κατάλογο μεταφράσεων). Η δέκατη συνεδρίαση είχε τέσσερεις ομιλίες: Tobias Biancone, «The Playwright's View» (σσ. 307 εξ.) για την Ελβετία, Sisir Kumar Das, «Greek Plays in Indian languages» (σσ. 310 εξ.) για την Ινδία, Kristjan Arnason, «A fine sympathy (Greek drama in Iceland)» (σσ. 314 εξ.), Chen Minhua, «We should know better about Greek tragedy» (σσ. 318 εξ.) για την Κίνα. Στην ενδεκάτη και τελευταία συνεδρίαση ακούστηκαν δύο ανακοινώσεις: του Flavio Ribeiro de Oliveira, «The translation of Sophocles' *Aias* from Ancient Greek into Portuguese: *Ajax* or *Aias*?» (σσ. 323 εξ.) και του Femi Osofisan, «*Antigone* in Yorubaland. Some remarks on the conception of *Tegonni*, an African *Antigone*» (σσ. 327 εξ.).

Ακολουθεί το κλείσιμο του συνεδρίου με τα Συμπεράσματα, που διάβασε ο Κώστας Γεωργουσόπουλος (σσ. 341 εξ., αγγλικό κείμενο σσ. 347 εξ.), καθώς και βιογραφικά σημειώματα όλων των ομιλητών (σσ. 353 εξ., και αγγλικά σσ. 360 εξ.). Παρά την κάπως χαλαρή διάρθρωση των συνεδριών - αναπόφευκτη με τόσους ξένους συνέδρους, όπως και με τις απώλειες στα πρακτικά - η συγκέντρωση στοιχείων από τόσα μέρη του κόσμου, με καταπληκτική, πράγματι, συμμετοχή, είναι κάτι περισσότερο από χρήσιμη. Βεβαίως απαιτεί μελλοντική εμβάθυνση. Αλλά ο τόμος αποτελεί μια πρώτη απογραφή των δεδομένων, μια δεξαμενή πληροφορόρησης, για στρατηγικές, δυσκολίες, επιτεύγματα, ιστορίες κτλ. Με την τόσο έντονη και πολυάριθμη συμμετοχή αλλοδαπών μελετητών και μεταφρασιτών η οργάνωση του συνεδρίου και η έκδοση των πρακτικών μοιάζει με άθλο, και αξίζουν συγχαρητήρια σε όλα τα μέλη της οργανωτικής επιτροπής, τους εμπνευστές και τους χρηματοδοτές, και πάνω από όλα στον ίδιο τον οργανισμό «Δεσμοί», που με τη διεξαγωγή του διεθνούς συνεδρίου κάνει ένα θαρραλέο βήμα προς τα έξω, μακριά από κάθε ενδοελληνική ομφαλοσκοπήση, με την παραδοχή αυτού του απλού γεγονότος: πως το μεταφραστικό πρόβλημα του αρχαίου δράματος είναι, με τη μία ή την άλλη μορφή, κοινό για όλους· μπορεί στα νεοελληνικά να είναι απλώς μια «ενδογλωσσική μεταφορά», αλλά η διαφορετικότητα του αρχαίου πολιτισμού είναι τόση και τέτοια, που τοποθετεί τα

προβλήματα της ελληνικής μετάφρασης όχι πολύ μακριά από τα προβλήματα άλλων γλωσσών. Αν κάποτε καταπιαστούμε συστηματικά και υπεύθυνα με το χώρο αυτό, τη συγκριτική ανάλυση των νεοελληνικών μεταφράσεων της αρχαίας δραματουργίας, και ως δεύτερο βήμα τις συγκρίνουμε με τις εκδοχές και λύσεις ξένων μεταφράσεων (αφήνω που, επικουρικά, αυτές χρησιμοποιούνταν και χρησιμοποιούνται, από το *Φιλοκτήτη* του Πύκκολου το 1818, που δέχεται εκδοχές του La Harpe), τότε θα αποδειχθεί, είμαι σχεδόν βέβαιος γι' αυτό, η συγγένεια των προβληματισμών, όχι βέβαια σε όλες τις γλώσσες, και όχι στην ίδια ένταση και όχι της ίδιας υφής. Οι λογής εκφραστικές και υφολογικές διαστρωματώσεις μεταξύ υπεραρχαΐζουσας και «μαλλιαρής» μπορούν να βοηθούν, ανοίγοντας δυνατότητες υφολογικών εναλλαγών, αλλά και να περιπλέκουν τα πράγματα, γιατί κάθε γλωσσική εκδοχή είναι φορτισμένη με την ιδεολογία της και τοποθετημένη σχεδόν οριστικά σε ορισμένα κοινωνικά και πολιτιστικά συμφραζόμενα (ή μυρίζει αστικό σαλόνι ή το θυμάρι του βουνού). Αλλά ας μην προτρέξουμε σε μελλοντικά αποτελέσματα.

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

WIM F. BAKKER / ARNOLD F. VAN GEMERT (επιμ.)

Η Θυσία του Αβραάμ

Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 1998, σελ. VIII, 194, 8 ειχ. ISBN 960-524-064-5.

Μετά τη μνημειώδη κριτική έκδοση της *Θυσίας του Αβραάμ* από τη γραφίδα των δύο γνωστών Ολλανδών νεοελληνιστών (βλ. τη βιβλιοκρισία μου στην *Παράβαση* 3, 2000, σσ. 373-381), οι Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης αποφάσισαν να κυκλοφορήσουν και μια πιο «λαϊκή» χρηστική έκδοση σχεδόν σε μορφή «βιβλίου τσέπης», που απευθύνεται σ' ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό μη ειδικών. Όπως μας πληροφορεί κι ο πρόλογος: «Γι' αυτό προσφέρουμε τώρα στους αναγνώστες τη *Θυσία* σε μια νέα μορφή: το κείμενο χωρίς κριτικό υπόμνημα, μια λιγότερο εκτενή εισαγωγή, μόνο αυτά τα σχόλια που είναι απαραίτητα για μια επαρκή κατανόηση του κειμένου, και, τέλος, το γλωσσάριο και τη βιβλιογραφία της «μεγάλης» έκδοσης, ενημερωμένη, σε πιο απλή μορφή» (σ. VII). Το έργο της προσαρμογής είχε αναλάβει η Τασούλα Μαρκομichelάκη-Μίντζα.

Στον ερευνητικό τομέα λίγα έχουν αλλάξει από το 1996· στις μεταφράσεις πρέπει να προστεθεί τώρα και μια ισπανική, του Manuel Gonzalez Rincon (1998). Μια αναλυτικότερη ματιά ωστόσο αποκαλύπτει, ότι οι επεμβάσεις στο ογκώδες έργο του 1996, που έγινε τώρα ένα κομψό τομίδιο, είναι κάπως βαθύτερες απ' όσο το δηλώνει ο πρόλογος. Βιβλιογραφία και πίνακες έχουν τοποθετηθεί τώρα στο τέλος του τόμου. Στην Εισαγωγή παρατηρούνται αρκετές ανακατατάξεις: ξεκινάει τώρα με το κεφ. X της παλαιάς έκδοσης για την υποδοχή (εκεί σσ. 129 εξ., εδώ σσ. 1 εξ.), μια εύστοχη, μάλλον, απόφαση, γιατί εισάγει τον αναγνώστη από μια πιο σφαιρική οπτική γωνία, ξεκινώντας με τη διαπίστωση πως η *Θυσία* είχε περιορισμένη αποδοχή στην εποχή της (σ. 2 έμεινε όμως το 1685 ως λανθασμένη χρονολογία της κατάληψης της Χίου από τους Βενετούς· ήταν το 1694/5 - σχετικά με τη χρονολόγηση του *Δαβίδ*).